

ÄLVSBYNS KYRKSTAD

Kyrkstugor och byggnadsvård

Byggnadsvård i kyrkstaden

Att äga en kyrkstuga i Älvsbyn ger möjlighet att få uppleva och bruka en kultur- miljö av riksintresse. Kyrkstaden är tillkommen under 1800-talet, men kyrk- stadsseden har kontinuitet från 1500-talet. Byggnaderna har under flera gene- rationer förvaltats av ägare och vårdats med traditionella metoder och material.

Med ägandet följer också ansvar och skyldigheter. Kyrkstaden och de enskilda kyrkstugorna är klassificerade som kulturarv med högt kulturhistoriskt värde. Detta ger dem ett lagskydd som medför att vården av stugorna måste ske så att deras kulturhistoriska värden bevaras. Byggnadsvård bör också utföras så att miljön garanteras lång hållbarhet – även ur ett ekologiskt och miljömässigt perspektiv.

Det bästa skyddet för kyrkstaden är engagerade och kunniga stugägare som använder sunt förnuft och traditionell byggnadsvård. Det är främst till dessa som denna broschyr riktar sig. Men även andra intresserade kan här finna inspiration och kunskap omkring gamla byggnader och byggnadsvård.

ÖDE KYRKSTAD – LEVANDE KYRKSTAD

På en hög grusås i centrala Älvsbyn finns ett trettio-tal timrade stugor. De är uppdelade på två områden på kyrkmalmen. Den ena ligger söder om kyrkan. Den består mestadels av högre tvåvåningsstugor placerade i rader på ömse sidor om gatorna. Den andra ligger väster om kyrkan. Där är stugorna låga envåningshus, placerade i rader med ingångarna vända mot kyrkan.

Platsen mellan kyrkan och kyrkstaden var från början en sandhed, som senare blev marknadsplats. I området omkring byggde handelsmännen sina bostäder och butiker. Även kyrkstaden ger ett stadsmässigt intryck, med grusade vägar som leder genom bebyggelsen. Kyrkstaden är i övrigt omgiven av gräsmattor. Den övre malmen är terrasserad mot norr.

Under större delen av året har kyrkstaden traditionellt stått öde med tillbommade fönsterluckor och dörrar. Men vid

kyrkhelger väcktes kyrkstaden till liv. Då slogs fönsterluckorna upp och stugorna fylldes med folk. Under några dagar kunde landsbygdens människor ägna sig åt helgfirande i kyrkstaden. Vistelsen gav avbrott i vardagslivet. Här gavs tillfälle till vila och umgänge. Kaffe med dopp bjöds i stugorna.

Just växlingen mellan det öde och det levande är det karakteristiska särdraget för kyrkstadsseden. När den historiska kyrkstaden bytte skepnad skedde en omvandling från det slutna till det öppna, från det offentliga till det privata. Den tysta miljön förändrades när luckor och dörrar slogs upp. När stugägarna kom fylldes kyrkstaden med rörelse. Det vådrades, dammdades och skurades. Nystrukna gardiner hängdes upp och lukten av såpa spred sig. Sängarna bäddades upp. Ved och vatten bars in.

PRAKTISK BYGGNADSVÅRD I ÄLVSBYNS KYRKSTAD

Byggnadsvård handlar om att förvalta vår byggda historia. Grundregeln är enkel: reparera och underhåll med de tekniker och material som använts tidigare. Ofta är de traditionella materialen också de som idag anses bäst för vår miljö: slamfärg och linoljefärg, trä, tegel och kalkbruk. Material som använts i århundraden är väl beprövade och gångbara ännu idag.

Ett bra underhåll är det bästa skyddet!

Kontinuerligt underhåll är viktigt. Det förebygger skador och är därför det mest ekonomiska förhållningssättet, både material- och kostnadsmässigt. Det är stugägarens ansvar att underhålla kyrkstugan. Förfallet får aldrig gå så långt att huset skadas. Tänk på att fukt är kyrkstugornas värsta fiende!

Det är viktigt att taken håller tätt! Inträngande vatten kan snabbt orsaka stora skador.

Bättre reparera än byta ut!

Vid reparationer av kyrkstugor ska varsamhetsprincipen alltid gälla. Befintliga material bör bevaras och repareras. Renoveringen bör noga övervägas och förnyelse ske varsamt.

Om delar måste bytas ut gäller alltid att det nya ska ersättas med material av samma typ, utförande och dimensioner som tidigare. Det kan exempelvis gälla fönsterluckor. Hantverksmässigt tillverkade delar bör ses som original och får inte ersättas med standardiserade kopior. I de fall där skadan redan är skedd, kan förebilder för nytillverkade, hantverksmässigt byggda delar hämtas från de omkringliggande stugorna.

Att byta fönster kan tyckas enkelt och bra, men även ett fönster som ser skadat ut kan vara värt att renovera. Blåsta glas och gamla fönsterbågar bär på kvaliteter som nytillverkade fönster saknar. Till fönsterbågarna valdes kärnvirke som har särskild motståndskraft mot röta.

De flesta stugorna i Älvsbyn har oklädda timmerfasader. De paneler som finns bidrar till variation och det är angeläget att mångfalden bevaras. Paneler kan ofta lagas istället för att bytas. En panel som byts ut ska vara av samma typ, dimensioner och utförande som den gamla.

Använd traditionella material!

Traditionella material är beprövade under århundraden. Vi vet hur materialen åldras och att de är "återbehandlingsbara". Kyrkstugor är byggda i trä. De har skorstenar och spisar murade av tegel.

Flera kyrkstugor i Älvsbyn står på senare gjutna grunder av cement. Detta är ett material som tar upp fukt och det innebär att man måste vara extra varsam för att fuktskador inte ska uppstå.

Se upp med obeprövade material!

Det finns nya specialprodukter på marknaden – exempelvis vattenavstötande behandlingar, mögelbehandlingar och nya färgtyper. Dessa kanske fungerar kortsiktigt, men eftersom vi inte vet hur de fungerar i det långa loppet är de olämpliga på kyrkstugor som ska stå kvar i långa tider. Risken är att exempelvis en kemisk mögelbehandling försvårar fortsatt underhåll, genom att panelen efteråt stöter bort slamfärg och linolja. Bättre då att borsta eller torka av fasaden med ett mildt diskmedel och måla med traditionella färgtyper.

Materialen måste passa ihop!

Kyrkstugor som står ouppvärmade fungerar inte på samma sätt som moderna hus. Att välja samma material och teknik som för en modern villa kan därför vara skadligt. Skador uppstår ofta i gränsen mellan gamla och nya material. Välj därför ytskikt och isoleringsmaterial som fungerar ihop med den gamla konstruktionen. Använd aldrig plast och mineralull vid isolering av väggar och bjälklag.

Plast är skadligt eftersom det stänger in fukt. Mineralull har den egenskapen att den suger upp fukt, men sedan inte avger den. Tiden är en verksam faktor vid fuktskador: ju längre fukten stannar kvar, desto större skador!

Om timmerväggarna ska kläs invändigt, använd masonit eller gipsskivor. Vid behov kan en vindtät papp sättas bakom skivorna. Kontrollera bara att den släpper igenom fukt.

Golven kan isoleras med sågspån, träull eller isoleringsmaterial av lin. Runt fönster och dörrar samt i knutarna kan lindrev användas.

Ö.t.v. Ta bort gammal mineralull – den suger upp fukt och skadar trästommen.

N.t.v. Golvbjälklagen kan isoleras med sågspån, träull eller linisolering.

N.t.h. Innerväggarna kan kläs med gipsskivor eller masonit. Plastmaterial ska inte användas.

Starkast är inte alltid bäst!

Strävan efter underhållsfria material har gjort att det finns många produkter som kan orsaka skador på gamla hus. En enkel regel är att aldrig behandla en konstruktion med ett starkare material än det ursprungliga.

Ett exempel är moderna akrylatfärger som ger en stark yta, men dessvärre stänger in fukt bakom färgen. Traditionella färgtyper som linolja och slamfärg är inte lika slitstarka men tillåter fukten att vandra så att träet kan torka upp.

Ett annat exempel är de moderna syntetiska kitt som är både starka och hållbara. Men vid fönsterrenovering är de svåra att avlägsna och risken för att glasen spricker ökar. Bäst är därför att använda traditionellt linoljekitt. Det är inte lika starkt som modernt kitt, men det är lätt att underhålla och komplettera.

Kitta med linoljekitt, det underlättar kommande underhåll. Modernt kitt blir hårt och är svårt att ta bort nästa gång fönstret ska renoveras.

Hantverkare Ingemar och Lennart.

Tag råd och hjälp av specialister!

Det mesta underhållsarbetet och enklare reparationer klarar en händig stugägare själv. Vid mer komplicerade restaureringsåtgärder kan det vara bra att ta hjälp av timmermän eller andra hantverkare som är specialiserade på vård av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Professionell kompetens är en garanti för att arbetena utförs med hög kvalitet.

Tänk praktiskt och långsiktig – men även historiskt och estetiskt!

Kyrkstugor ska vårdas ömt och med omsorg. Det är viktigt att ta väl hand om detaljer som berättar om byggnadernas historia i det långa perspektivet.

Kyrkstugorna bär spår av mer än hundra års byggande och användning. Äldre byggnadsdelar håller ofta hög kvalitet. Det åldrade materialet ger byggnaderna en historisk karaktär som löper risk att gå förlorad om alltför stora ombyggnader sker. Gamla byggnadsdelar kan betraktas som original, som antikviteter. Om dessa byts ut minskar byggnadens kulturhistoriska värde.

För det är just i det åldrade materialet som den historiska trovärdigheten sitter. Spåren efter hantverket bidrar till den estetiska upplevelsen. Synliga tecken på slitage och nötning, det som ibland kallas patina, ger en känsla av tidernas gång.

KYRKSTUGORNA – DEL FÖR DEL

Grund

Kyrkstugorna är timrade och står i de flesta fall på höga plintar av huggen sten som stöttar under knutarna. Plintarna tillkom vid 1970-talets restaurering. Tidigare stod stugorna något lägre på liggande plintar. Några stugor har gjutna betonggrunder.

Grundstenarnas funktion är att ge stabilitet och lyfta timmerstommen så att den inte kommer i kontakt med marken. Eftersom kyrkstaden ligger högt på en sandhed, tycks grundförhållandena vara stabila.

Eventuella sättningar i grunden kan enkelt rättas till genom att stugan lyfts med domkraft och stenarna justeras.

Timmerstomme

Kyrkstugorna är uppförda i knuttimringsteknik. Själva byggnadstekniken och stugornas planlösning är en viktig del av deras kulturhistoriska värde. Det innebär att det måste bygglovprövas om det är tillåtet att ta upp nya öppningar i stommen eller att riva mellanväggar.

Timmerbyggnadstekniken karakteriseras av att stock läggs på stock och binds samman genom en sinnrik konstruktion i hörnen. Väggarna är bärande och genom att stommen med åren sjunker ihop är konstruktionen självtätande. Många stugor har avsågade utknutar, andra har synliga knutkedjor eller inklädda knutar.

Det nedersta stockvarvet kallas syll. Den är den mest utsatta delen där rötskador oftast uppstår, i kontakten med markfukt och genom att regn skvitrar upp på fasaden. Även partier under fönster och dörrar är särskilt utsatta.

Om stockarna mist sin bärighet måste de bytas. Det sker genom att stugan lyfts och nya stockar sätts in. Dessa måste vara av vanligt trä och får inte vara sågade utan ska vara bilade för hand. Bilderna är hämtade från Öjebyns kyrkstad.

Fasader

Den övervägande delen av kyrkstadens byggnader har oklädda timmerfasader. Det finns också fasader som täckts med olika typer av panel. Ur kulturhistorisk synpunkt är det önskvärt att de olika variationerna bevaras. Det finns stående locklistpaneler och någon enstaka stuga med liggande fasspontpanel. En stuga är klädd med stående pärlspont.

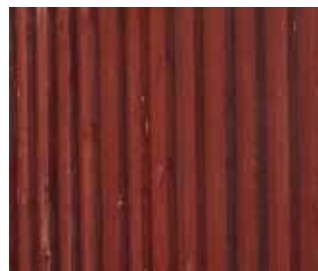
De flesta knutbrädor är släta och vitmålade, det förekommer även rödmålade knutbrädor. Någon stuga bevarar det gamla bruket att klä in knutarna med en avrundad bräda. Snickerier runt fönster och dörrar är genomgående enkla och målade i vitt. Undantaget är stuga 27, som har klassicerande fönster- och dörröverstycken.

Vid fasadrenoveringar bör varje stuga behandlas utifrån sina individuella förutsättningar. En stuga som har en gammal träpanel är värdefull genom att den berättar en historia om byggnadsteknik och hantverksskunnande.

Om panelen har skador behöver inte hela panelen bytas ut. Vid renovering av paneler kan material återanvändas i hög grad. Nya delar ska ha samma dimensioner och utförande som de befintliga. Ofta räcker det med att laga den befintliga panelen. Det ska då göras med virke av samma mått och utförande som den befintliga.

Paneler och andra snickerier ska spikas, aldrig skruvas. Använd gärna galvaniserad trådspik eller klippspik.

Den fasadfärg som får användas i kyrkstaden är en slamfärg med färgpigment som kallas Äkta Falurödfärg. Den finns i en ljusare och en mörkare kulör. Vilken man väljer är en smaksak. Den ljusare är äldre och har blivit vanlig under senare år. Den mörkare har varit vanligare i kyrkstaden. Till snickerier, fönster och fönsterluckor används vit linoljefärg.

Fönster

Stugornas fönster varierar i storlek och utförande. Det är vanligt med fönster med korspost och indelning med spröjsar, andra stugor har lägre fyrdelade fönster.

Många stugor verkar ha bevarat originalfönstren från byggnadstiden med blåsta glas. Gamla fönster är ofta av god kvalitet sett till både hantverk och material. Blåsta fönsterglas bidrar till den historiska och estetiska kvaliteten.

Vid renovering kan skadade delar ersättas av nya av virke med hög kärnandel. Kärnan ska vändas utåt och eventuella

profileringar behållas. Gångjärn, hakar och beslag återanvänds. Glasen ska kittas med linoljekitt.

Ersätt nya delar med former, profiler, proportioner och dimensioner likadana som de gamla. Använd alltid hyvlat virke och måla med linoljefärg. På hyvlat virke fastnar inte smuts lika lätt och det är lättare att torka av om de skulle få en påväxt med mögel. Fönstren och foder ska vara vita.

Fönsterbyte är liksom andra fasadförändringar bygglovspliktig åtgärd i kyrkstaden.

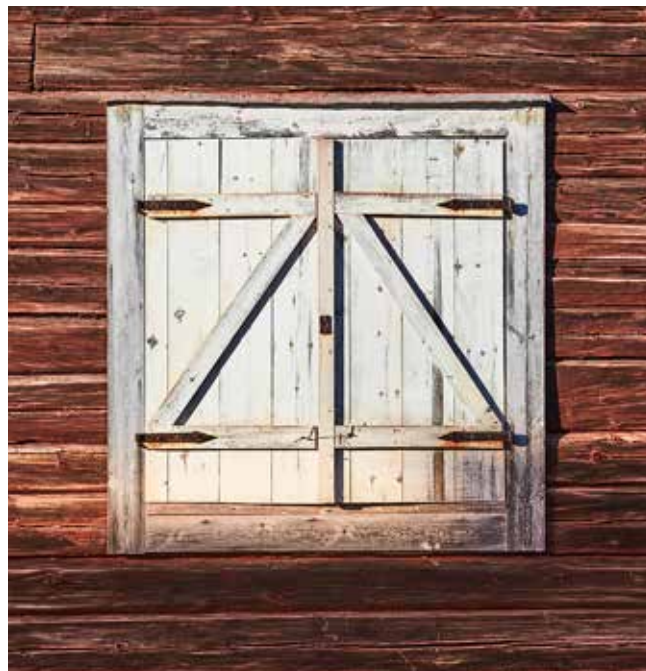

Fönsterluckor

Vid 1970-talets kyrkstadsrenovering försågs samtliga stugor med fönsterluckor på bottenvåningen. Tidigare hade vissa stugor luckor men inte alla. På de övre våningarna saknas fönsterluckor.

Luckorna är viktiga för kyrkstadsens karaktär. De står stängda när stugan är tom och öppna när stugan är bebodd. De har traditionellt varit tillverkade av stående spontade och hyvlade bräder och har haft så kallade portgångjärn.

Om nya luckor måste tillverkas, kan man söka efterbilda luckor på någon stuga i närheten.

Ytterdörrar

Vid den renovering av kyrkstaden som utfördes 1970 tillverkades många nya ytterdörrar efter förebild av den dörr som då fanns på nr 19. Dörrarna är tredelade spegeldörrar med "kjol" över den nedre spegeln. Utbytet av dörrar har inneburit en viss standardisering, som inte var önskvärd ur antikvarisk synpunkt. De enstaka äldre dörrar som finns kvar är särskilt värdefulla, eftersom de bevarar ett äldre och mer varierat utförande.

Ytterdörrarna är enhetligt behandlade med vit linoljefärg. Någon enstaka bevarar en äldre färgsättning av gulockra. Många dörrar har överljusfönster.

Dörrarna bör vårdas med försiktighet. Vid renovering bör detaljer som lås, handtrycken och gångjärn återanvändas. Byte av ytterdörr är en bygglöslig åtgärd. Dörrarna målas med linoljefärg.

Broar

Framför ytterdörren finns enkla trappsteg av trä. Träbroarna måste ibland bytas ut. Nyttillverkade broar ska inte vara bredare än ytterkanten av dörrfodren. De bör vara av obehandlat virke, som inte är impregnerat. Träbroar har sällan målats, utan lämnades att gråna av ålder. De ska spikas och inte skruvas. Broarna läggs på stenar framför ytterdörren. De behöver inte fästas i stugan, utan det ska finnas en luftspalt mellan bro och stuga.

Räcken och handledare hör inte till stugans ursprungliga utrustning. Om sådana sätts upp ska de vara enkelt utförda och reversibla, det vill säga lätta att demontera.

27

Yttertak

Kyrkstugorna har sadeltak som vilar på åsar. Taken var från början täckta med spån. Idag är plåttak av brandsäkerhets-skäl vanligast. För nya plåttak rekommenderas galvaniserad pannplåt som fästs med klockspik på den upphöjda delen. Pannplåt åldras på ett bra sätt och har lång hållbarhet. Kor-rugerad eller tegelimiterande plåt och hårdlackerade ytor är mindre lämpliga. Eventuella vindskivor och vattenbrädor (över skarven mellan plåten och vindskivorna) ska helst vara av trä. Ibland förekommer att plåten viks över vindski-van. Den bör då målas i samma kulör som vindskivorna.

Det förekommer också enstaka brädtak i kyrkstaden. Bräd-tak är mindre brandfarliga än spåntak och kan därför vara en bra lösning på ett material av mer ålderdomlig karak-tär än plåt. Brädtak läggs med kärnsidan uppåt i det övre varvet och kärnsidan nedåt i det undre. De behandlas med tjära eller tjärolja för bättre hållbarhet.

Hängrännor och stuprör

Under senare delen av 1900-talet har avvattningssystem blivit allt vanligare i kyrkstaden. Idag är det vanligt med hängrännor och stuprör i plåt. Några har hängrännor av trä.

Det är inte nödvändigt att alla stugor utrustas med avvattningsanläggningar, men varje stugägare ansvarar för att det inte uppstår skador på grund av skadlig avrinning.

För att veta om det behövs åtgärder kan man iaktta vad som händer när det regnar. Gör en skyfallsanalys! Behöver vattnet ledas bort från husen? Finns det risk för att regn skvitrar upp på stugans nedre del? I så fall bör hängrännor och stuprör monteras. Ibland kan det räcka med att montera en ränna ovanför dörren.

Hängrännor och stuprör bör vara tillverkade i galvaniserad plåt. Vitlackerade plåtrännor och rör är också acceptabla. Undvik däremot produkter i plast och moderna former.

Skorstenar

Husens skorstenar bidrar till kyrkstadens karakteristiska siluett och det är därför viktigt att de bevaras. De är murade i rött tegel och de översta varven kunde från början vara något utkragade. Skorstenarna ska inte vara putsade eller inklädda i plåt. Vid reparationer kan gammalt tegel gärna återanvändas. Plåtbeslagningar nedtill görs med galvaniserad, omålad plåt.

Om skorstenstak ska monteras är det lämpligt att konsultera museernas byggnadsantikvarier omkring takens utformning. Det finns modeller för hur de lämpligen kan se ut, som tagits fram i samverkan med plåtslagare och sotare. Det kan också vara bra att tillfråga kommun omkring takets utformning – förändringar av byggnadernas utseende är bygglovpliktiga.

Ansvar för eldning!

För att få elda i kyrkstugor krävs att skorstenar och murar godkänns vid brandskyddskontroll. Ansvaret för att detta sker åligger stugägaren.

ATT INREDA EN KYRKSTUGA

Hur ska man inreda en kyrkstuga? Bäst är att utgå ifrån "nuläget", det utseende som kyrkstaden har idag!

Ibland vill man inreda genom att "återställa" till ett utseende som kyrkstugan skulle kunna ha haft en gång "förr i tiden". Risken med detta är att man utplånar de spår som avsatts under årtionden. Tänk på att stugorna har använts under lång tid och att den interiör som finns idag kan vara resultatet av flera generationers användning. Det kan följaktligen finnas inredningsdetaljer, möbler och husgeråd från många olika årtionden. Ur kulturhistorisk synpunkt är det mer intressant att bevara den historiskt framvuxna blandningen än att göra en "stilren" inredning.

Riv inte ut hela inredningen, utan gör först en bedömning av vad som är värt att spara. Kanske den moderna tapeten trots allt är fin och intressant? Finns det hantverksmässigt tillverkade snickerier? Lister och foder som är profilhyvlade är ofta vackra och intressanta.

Stugorna och deras inredning kan varsamt anpassas till den användning de nu ska få, men samtidigt kan äldre detaljer få vara kvar. Låt den gamla kaffepannan stå kvar på spisplattan, bredvid den nya kaffebryggaren. Återanvänd gärna gamla möbler och drick kaffe ur de gamla kaffekoppar som kanske redan finns i stugan.

Från början var kyrkstugorna kanske inredda med obehandlade brädgolv och väggarna med stänk- eller schablonmålningar. Senare målades golven med linoljefärg och fabriksstryckta tapeter började sättas upp. Taken var

vitlimmade och linoljefärg användes för möbler och snickerier långt fram i tiden. Den öppna spisen murades av tegel, putsades med lerbruk och kritades vit. När järnspisen kom placerades den för det mesta i den öppna spisen.

Inredningen var aldrig påkostad eller exklusiv. Det var tvärtom vanligt att material som blev över efter husrenovering hemma, användes i kyrkstugan. Så kunde till exempel alla möbler i en stuga vara målade i samma röda kulör som använts när köket i hemgården målades om. Eller så kunde stugan vara tapetserad med bitar som blivit över när hemgården renoverades.

Om en väl bevarad tapet återfinns i kyrkstugan kan den kanske tas fram och bevaras?

Inredningen i dagens kyrkstugor är ofta resultatet av flera generationers leverne. Till kyrkstugan flyttades de möbler som blev över när hemgården moderniserades.

Golvbjälklaget kan isoleras med ett diffusionsöppet material som släpper igenom fukt: träull, sågspån eller lin. Trägolvet målas med linoljefärg. Dålig lukt i stugan behöver inte betyda att det är något allvarligt fel. Ibland kan det räcka med att kasta ut gamla masonitskivor som täcker golvet. Plastmattor på golven bör undvikas – de kan orsaka fuktskador.

Det bästa skyddet för träbyggnader är förebyggande underhåll. Husens kritiska punkter bör därför ses över vid årliga kontroller.

Att kyrkstugor står kalla över vintrarna utgör i sig inget problem. Kylan utgör ingen fara. Tvärtom har det kalla klimatet hittills skyddat mot mögel och insektsangrepp. Problemen uppstår istället vid töväder. När klimatet blir varmare ökar antalet ”nollgenomgångar”. När temperaturen pendlar runt noll grader och byggnaderna ömsom tinar och ömsom fryser, kan fukt tränga in och orsaka sprängning.

I ett varmare klimat stannar fukten kvar längre – ju längre fuktiga perioder, desto värre skador.

Mark

Se upp med uppstigande markfuktighet.
Sänk marknivån och håll undan vegetationen.

För att gräva dräneringsdiken krävs tillstånd från församlingen. Hela kyrkstadsområdet ägs av Älvsbyns församling!

Grund

Kontrollera att grunden är stabil och består av sten.
Undvik fundament av brädbitar som kan lagra fukt.

Fasader

Kontrollera att regn och fukt leds bort från fasaden.
Lavar, mossor och mögel kan borstas eller tvättas bort.
Fotbrädan spelar en viktig roll: dess uppgift är att leda bort vattnet från fasaden och från grunden. Om stugan har fotbräda, se till så att den leder vattnet bort från fasaden och byts när den tjänat ut.

**Förebygg
med årliga
kontroller!**

Dörrar och fönster

Dörr- och fönsterfoder är kritiska punkter som ska skydda skarvar. Se till att överliggande täckbräder och fönsterbrädor är vända så att vattnet leds utåt, bort från huset. Tvätta målade partier med mildt diskmedel för att undvika påväxt av mögel.

Tak

Takets funktion är att skydda byggnaden och det måste därför hålla tätt! Regnar det in vid slagregn? En kritisk punkt är taknocken, kontroller den gärna inifrån. Se över spikar och skruvar – de kan ha ”krupit upp” eller rostat sönder.

Hängrännor och stuprör

Fuktigare klimat orsakar snabbare tillväxt av mossor, som ofta växer i det slam som ligger i hängrännorna. Rensa hängrännor och stuprör, se till att det inte blir stopp i rören!

Om växtdelar som mossor, löv och kvistar blåser ner i rören kan de fastna. Blir det stopp finns risk att avrinningen inte längre fungerar. Ett knep är att lägga ett nät som filter över vattkuporna.

Inspektera fogar, skarvar och rörsvep – om de läcker, täta! Stuprören långsgående skarvar kan vändas ut från fasaden. Vattkuporna kan lutas utåt, så att vattnet inte rinner ut direkt på fasaden om kuporna översvämmas.

Gör en skyfallsanalys!

Vad händer när det regnar riktigt kraftigt? Vart tar vattnet vägen? Leds vattnet bort från fasaden på ett riskfritt sätt? Eller rinner regnvattnet från stugans hängränna ned på grannstugan? Fungerar avrinningen eller lägger sig vattnet under stugan?

Brand är det största hotet!

Brand kan uppstå på många sätt. Vanliga brandorsaker är elfel och skorstensbrand. I kulturmiljöer förekommer ibland anlagda bränder.

Hur skyddar man sig?

Ett sätt att skydda kyrkstaden från anlagda bränder är att aldrig lämna brännbart material utanför eller under stugorna.

Eldstäder och levande ljus är vanliga orsaker till brand. Sotet i skorstenen kan fatta eld och det är därför viktigt att den rengörs regelbundet. Stugägare kan själv få sota, men för detta krävs särskilda tillstånd. För mer information, kontakta räddningstjänsten.

För att få elda i en kyrkstuga måste eldstaden vara godkänd. Det är stugägarens ansvar att brandskyddskontroller genomförs. Hur ofta det ska ske, beror på vilken typ av eldstad som finns och hur ofta den används. För beställning av brandskyddskontroll och sotning, kontakta skorstensfjärmästaren.

Vilket brandskydd krävs?

Som enskild stugägare är man skyldig att "i skälig omfattning" ha utrustning på plats för släckning och livräddning vid brand. För att uppfylla det krav som lagstiftningen uppställer måste brandvarnare finnas. Räddningstjänsten rekommenderar att stugorna utrustas med brandfilt och brandsläckare på minst 6 kg (lägst klass 43A).

Tänk på att regelbundet byta batteri i brandvarnaren. Tag också ut batteriet när stugan lämnas för vintern, så att den inte börjar larva när ingen är där.

Måste man ha brandförsäkring?

Det finns inget direkt krav på brandförsäkring för kyrkstugor. Men det finns många anledningar att teckna försäkring. En brandförsäkring ger ersättning för skadad egendom vid olycksfall. En brand i din stuga kan orsaka spridning till grannens stuga. Om detta inträffar kan du i värsta fall hållas skadeståndsskyldig för annans egendom. För mer information, kontakta ditt försäkringsbolag.

Varje enskild ägare är ansvarig för att vidta nödvändiga åtgärder för brandskydd.

Om elsäkerhet

Även elfel är en vanlig brandorsak. Ibland har kyrkstugor gamla elinstallationer. Stugägaren är ansvarig för elinstallationernas kvalitet. Det innebär också att om en brand startar i en stuga med farliga installationer, kan ägaren hållas ansvarig. Att se över elinstallationerna i kyrkstugorna är därför helt nödvändigt.

Det finns inget lagkrav på att stugorna ska ha jordfelsbrytare. Men det är en relativt billig installation, som under olyckliga omständigheter kan betyda skillnad mellan liv och död. När elen ses över bör jordfelsbrytare vara standard.

Elinstallationer i kyrkstugorna kan gärna göras på traditionellt sätt: med kuloledningar och klammer av äldre modell.

FRAMTIDENS KLIMAT

I Norrbotten har vi redan märkt av att klimatet förändras. I framtiden kommer temperaturen att stiga och nederbörds-mängden att öka. De problem som uppstår för vården av kyrkstugorna är inte nya – men i ett varmare och fuktigare klimat påskyndas de vanliga nedbrytningsprocesserna.

Ett varmare klimat ger mildare vintrar och längre vegetationsperioder. Den period under året då det är varmt och fuktigt förlängs. Nederbörden beräknas också öka. Detta medför större mängder regn per år, men också fler tillfällen

av riktigt intensiv nederbörd. Vid kraftiga skyfall prövas kyrkstugornas tak, hängrännor och stuprör. Regn i stark vind medför slagregn mot fasaderna, där vatten kan tränga in i otäta delar av byggnaderna.

Trä är ett organiskt material som påverkas av fukt och temperatur. Värme och fukt ökar också risken för angrepp av mögelsvamp och rötsvamp. Även skadedjuren kan komma att öka. Håll utkik efter skadeinsekter och borsta fasaden ren från mögel och svamp!

Hussvamp behöver fukt och kalk för att växa.

Sopa gärna av bron! Snö som ligger kvar när det smälter, kan rinna in i stugan och orsaka skador.

INSPIRATION OCH FAKTA

Projektet Norrbottens kyrkstäder

Piteå museum har bedrivit projekt kring Norrbottens kyrkstäder sedan 2020. I projektrapporten Norrbottens kyrkstäder del 1, finns information om Älvsbyns kyrkstad. <https://piteamuseum.nu/projekt/kyrkstader-i-norrbotten/>

Litteratur om byggnadsvård

Hantverket i gamla hus, red. Rebecka Millhagen 1998
Kyrkstäderna i klimateffekternas tid: Anpassning till förändrat klimat i Norrbotten, Länsstyrelsen Norrbotten.
Så renoveras torp och gårdar, Ove Hidemark m.fl. 1995
Taktillägg i Norrbottens kyrkstäder: Riktlinjer och förhållningssätt för skorstensbeslag och taksäkerhet, Norrbottens museum 2021.
Trähus – en handbok, Andreas af Malmborg m.fl. 2002
Utvändig renovering, Göran Gudmundson 2002
Vårda och renovera trähus, Sören Thurell 2005
Öjeby kyrkstad: Kyrkstugor och byggnadsvård, Piteå museum 2018.

Råd om byggnadsvård

Piteå museum, www.piteamuseum.nu
Norrbottens museum, www.norrbottensmuseum.se
Skellefteå museum, Hålla hus, www.hallahus.se

Kontakt med specialiserade hantverkare

www.byggnadsvardnorr.se

Bidrag till byggnadsvård

Det finns möjlighet att söka statliga byggnadsvårdsbidrag för kyrkstugubebyggelse. <https://www.lansstyrelsen.se/norrbotten/samhalle/kulturmiljo/bidrag-till-kulturhistoriska-miljoer.html>

Frågor gällande markförvaltning och kyrkstugeägarregistret

Älvsby församling, <https://www.svenskakyrkan.se/alvsby>

Tillståndsförfrågor

Kyrkstaden i Älvsbyn skyddas av Plan- och Bygglagens hän-
synsbestämmelser och alla ändringar ska göras varsamt.
Lagen innehåller också ett förbud mot förvanskning av
kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Älvsbyns kommuns
Samhällsbyggnadskontor kan lämna närmare besked om
vilka åtgärder är bygglovspliktiga. För mer information se
Samhällsbyggnadskontoret, Älvsbyns kommun (alvsbyn.se)

För frågor om sotning och brandskyddskontroller, kontakta sotare.

Älvsbyns och Piteå har gemensam räddningsnämnd. Mer
information finns på Piteå kommuns hemsida: www.pitea.se/invanare/Sakerhet/Skydd-mot-olyckor-och-brander/Sotning-och-brandskyddskontroll/

Omslagsbild: Kyrkstaden i Älvsbyn 2021. Foto: Maria Fältdt. Broschyren är producerad av Piteå museum och utgiven med bidrag från Länsstyrelsen i Norrbotten och Älvsby kommun. Text: Anna Elmén Berg. Foto: Maria Fältdt. Övriga fotografier Piteå museums bildarkiv. Layout: Maria Fältdt. Produktionsår: 2023
ISBN 978-91-87486-50-0